

*Цивільне
процесуальне*

ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

**ІЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ**
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

Том 1

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
академіка Академії наук Вищої школи України
М. М. Ясинка*

ІЄ ПРОВОА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ • Алерта • 2021

ББК 67.9(4УКР)304.4
Ц54

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних
закладів (лист №1/11-13141 від 19.08.2013)*

Рецензенти:

Р.О. Стефанчук – доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук
України, перший заступник голови Верховної Ради України;

Г.П. Тимченко – доктор юридичних наук, провідний науковий
співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України.

Ц54 Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге,
переробл. та допов. : у 2 т. / за загальною ред. д.ю.н., професора,
академіка М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. Т. 1. 362 с.

ISBN 978-617-566-638-8 (Багатомне видання)

ISBN 978-617-566-642-5 (Том 1)

У підручнику сформульовані теоретичні основи цивільного процесуального права України. Зокрема приділено увагу процесуальному порядку відкриття проваджень у цивільних справах, розгляду цивільних справ на всіх інстанційних рівнях судової системи України. Розглянуто суть процесуальних інститутів: представництва, процесуальних строків, підвідомчості та підсудності справ, доказів та доказування, судового наказу, судових витрат, позовного та окремого провадження, звернення судових рішень до виконання тощо.

Підручник буде корисним не лише для студентів чи викладачів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, а і практикуючих юристів.

УДК 67.9(4УКР)304.4

ISBN 978-617-566-638-8 (Багатомне видання)

ISBN 978-617-566-642-5 (Том 1)

© Авторський колектив, 2021

© Видавництво «Алерта», 2021

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Богдан Й. Г.	к. ю. н., доцент	Львівський національний університет ім. І. Франка
Бондаренко-Зелінська Н.Л.	к. ю. н., доцент	Хмельницький університет управління та права
Вербіцька М.В.	к. ю. н., доцент	Тернопільський національний економічний університет
Гетманцев О.В.	к. ю. н., доцент	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Кіріяк О. В.	к. ю. н., доцент	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Кондрат'єва Л.А.	к. ю. н., доцент	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Кройтор В. А.	к. ю. н., професор	Харківський національний університет внутрішніх справ
Кузьменко С.Г.	к. ю. н., доцент	Донецький юридичний інститут МВС України
Курило М.П.	д. ю. н., професор	Сумський національний аграрний університет
Котвяковський Ю. О.	к. ю. н.,	Сумський національний аграрний університет
Паскар А. Л.	к. ю. н., доцент	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Притика Ю. Д.	д. ю. н., професор	Київський національний університет ім. Т. Шевченка
Рябченко Ю. Ю.	к. ю. н., доцент	Національний університет державної податкової служби України
Риков В. В.	адвокат	Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури м. Києва
Савчин Н. М.	к. ю. н., асистент	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Шижка О. Р.	к. ю. н., доцент	Національний університет державної податкової служби України
Феннич В. П.	к. ю. н., доцент	Ужгородський національний університет
Ясинок Д. М.	аспірант	Сумський національний аграрний університет
Ясинок М. М.	д. ю. н., професор, академік	Сумський національний аграрний університет

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Богдан Й. Г.	Розділ V гл. 25, розділ VI гл. 26
Вербіцька М.В.	Розділ IV гл. 23
Бондаренко-Зелінська Н. Л.	Розділ VII гл. 38
Гетманцев О. В.	Розділ I гл. 1, 4, 5, 7,
Кіріяк О. В.	Розділ I гл. 10, 14, Розділ VI гл. 29
Кондрат'єва Л. А.	Розділ I гл. 6
Кройтор В. А.	Розділ I гл. 2
Кузьменко С. Г.	Розділ VII гл. 32, 33, 34, 35, 36
Котвяковський Ю. О.	Розділ I гл. 12, 13
Курило М. П.	Розділ II гл. 20, 21
Паскар А. Л.	Розділ I гл. 3
Притика Ю. Д.	Розділ VI гл. 30, 31, Розділ VII, гл. 35 (§ 3, 4, 5)
Рябченко Ю. Ю.	Розділ I гл. 11
Риков В. В.	Розділ V гл. 24
Савчин Н. М.	Розділ II гл. 18 § 3 (у співавторстві з Ясинком М. М.)
Шишка О. Р.	Розділ II гл. 15
Феннич В. П.	Розділ II гл. 16 (§ 1-5)
Ясинок Д. М.	Розділ VI гл. 27
Ясинок М. М.	Передмова, розділ I гл. 8, 9, розділ II гл. 16 § 6, гл. 18 (§ 3 у співавторстві з Савчин Н. М.), гл. 19, розділ III гл. 22, розділ VI гл. 28

Передмова

Курс цивільного процесуального права України, який представлений науковцями в даному підручнику є науковою працею, яка відтворює останні досягнення процесуальної науки. Авторський колектив акумулював передові ідеї українських вчених – процесуалістів, вчених близького зарубіжжя та Європи створивши підручник, який стане у пригоді не лише викладачам юридичних вузів та факультетів, але і студентам цих навчальних закладів, а також практикуючим юристам. Цивільне процесуальне право є універсальною наукою, яка може вивчатись у поєднанні з трудовим, сімейним, житловим, земельним, цивільним правом.

Таким чином зміст даного підручника орієнтований не лише на вивчення теоретичної його частини, але і на сучасну судову та прецедентну практику, процесуальні правовідносини, процесуальні документи, виконання судових рішень тощо. Це пов'язано з тим, щоб всі хто вивчає курс Цивільного процесуального права могли б уявити не лише загальну його направленість, але і ту послідовність в якій потрібно вивчати дану науку.

Концепція сучасних реформ судової системи спрямована на спрощення судових процедур, розширення медіативної та третейської складової при розгляді цивільних справ в загальних судах, що вказує на формування в Україні громадянського суспільства. Ось чому захисту прав, свобод та інтересів кожної особи надається значна увага, оскільки такий підхід визначає рівень розвитку суспільних відносин в країні.

Кожний розділ підручника викладено простою і зрозумілою мовою, яка в доступній формі розкриває найскладніші та найдискусійніші питання цивільного процесу.

Не дивлячись на те, що розділи підручника включають в себе важливі питання цивільного процесуального права, все ж необхідним засобом для досягнення мети при вивченні курсу Цивільне процесуальне право України є робота з нормативними першоджерелами, зокрема Конституцією України, Цивільним процесуальним

Глава 10.

Цивільна юрисдикція

§ 1. Предметна та суб'єктна юрисдикція

Частина перша статті 19 ЦПК України містить вже традиційно-незмінне правило, що окреслює загальне коло справ, які можуть розглядатися у порядку цивільного судочинства, зокрема:

- Справи, що виникають із цивільних правовідносин,
- Справи, що виникають із земельних правовідносин,
- Справи, що виникають із трудових правовідносин,
- Справи, що виникають із сімейних правовідносин,
- Справи, що виникають із житлових правовідносин,
- Справи, що виникають із інших правовідносин.

Очевидно, що велетенський масив потенційно підсудних цивільному судочинству справ є надзвичайно об'ємним, мінливим і таким, що зазнає постійного оновлення. Саме тому законодавець закріпив цей перелік у формі невичерпного списку з окремим уточненням, що звужує можливість розгляду певних справ у порядку цивільного судочинства обмеженням для тих справ, розгляд яких може бути здійснено у порядку іншого судочинства.

Окремої уваги заслуговує уточнення щодо розгляду у порядку цивільного судочинства також і вимог із реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд із такими вимогами. Це важливе уточнення дозволяє уникнути штучного «розриву» основного спору, що міг бути розглянутий у порядку цивільного судочинства, із вимогами з реєстрації майна та майнових прав, що в залежності від конкретної ситуації, могли бути підсудні судам за законодавством іншої галузевої приналежності, зокрема господарським, адміністративним тощо.

Частина друга статті 19 ЦПК України присвячена закріпленню фундаментального розподілу цивільного судочинства за різними правилами у порядку трьох різновидів проваджень:

§ 1. Предметна та суб'єктна юрисдикція

- 1) *Наказного провадження* (ст. ст. 106–173 ЦПК України);
 - 2) *Позовного провадження*:
 - загального (ст. ст. 174–273 ЦПК України),
 - спрощеного (ст. ст. 274–279 ЦПК України);
- Окремого провадження* (ст. ст. 293–350 ЦПК України).

При цьому у тексті цивільного процесуального закону зустрічаються також і формулювання «підготовче провадження» (ст.ст. 189–200 ЦПК України), «апеляційне провадження» (ст. ст. 351–387 ЦПК України), «касаційне провадження» (ст. ст. 388–422 ЦПК України) тощо, з одночасним виокремленням заочного розгляду справи (ст. ст. 280–289 ЦПК України) що, з нашої точки зору, свідчить про деяку непослідовність нормативного підходу до закріплення категоріально-понятійного апарату у відповідній сфері.

При цьому, загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні. Натомість спрощене позовне провадження призначене для розгляду таких категорій справ, як:

- 1) малозначні справи;
- 2) справи, що виникають з трудових відносин;
- 3) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;
- 4) справи незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

У свою чергу, наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Водночас, окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Окрім цього, суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове ви-

конання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду.

В цілому стаття 19 ЦПК України закріплює лише загальний орієнтир, відповідно до якого, конкретні умови, за яких суд має право розглядати вимоги про стягнення грошових сум у наказному провадженні, а справи – у загальному або спрощеному позовному провадженні, визначаються цивільним процесуальним законодавством нашої держави. Незначний виняток було зроблено лише для новели вітчизняного цивільного процесу – спрощеного провадження, що виражається у формі виокремлення загального розуміння поняття «малозначні справи», до котрих законодавець відносить:

Для максимально повної реалізації цілей цивільного процесуального законодавства напочатку 2020 року було деталізоване уточнення категорій справ, які можуть бути віднесені до малозначних:

- 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплати додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);
- 4) справи про розірвання шлюбу;
- 5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

За загальним правилом, не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом. Прикметно, що наведене правило майже дослівно відтворюється у тексті ч. 1 ст. 20 та ч. 4 ст. 188 ЦПК України і однаковою мірою стосується випадків, коли вимоги, що підлягають розгляду за правилами різних

видів судочинства, закріплені у будь-якому виді заяв по суті справи (ст. 174 ЦПК України). Найчастіше таке закріплення відбувається у позовній заяві (ст. 175 ЦПК України) незалежно від того, чи йдеться про основну чи похідну позовну вимогу (ч. 1 ст. 188 ЦПК України).

У випадку об'єднання в одне провадження вимог, які не підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, згідно п. 2) ч. 4 ст. 185 ЦПК України, позовна заява підлягає поверненню. Якщо така позовна заява не була повернена, або якщо різнорідність вимог була встановлена судом після відкриття провадження у справі (наприклад, після внесення змін позивачем до змісту позовних вимог) суд своєю ухвалою повинен закрити провадження у справі (п. 1) ч. 1 ст. 255 ЦПК України). При цьому суд повинен поінформувати заявника про належний суд, до юрисдикції якого віднесено розгляд таких вимог (ч. 1 ст. 256 ЦПК України). Ухвала про закриття провадження у справі може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 15) ч. 1 ст. 353 ЦПК України). Недотримання приписів ст. 255 ЦПК України в цьому контексті призводить до скасування повністю або частково судового рішення I інстанції, яким було закінчено розгляд справи щодо вимог, які не підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства в апеляційному (ч. 1 ст. 377 ЦПК України) або касаційному порядку (ч. 1 ст. 414 ЦПК України).

Відповідно до Висновку Верховного Суду України № 6–2852цс16 від 22.03.2017 р., суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження або закриває провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд має проводитися за правилами іншого виду судочинства.

Наведені процесуальні дії не поширюються на випадки, коли в одній позовній заяві об'єднуються декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами (ст. 188 ЦПК України). Головною відмінністю є те, що у ст. 20 ЦПК України йдеться про різні пов'язані між собою вимоги, одні з яких підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства, а інші, наприклад, у порядку кримінального, господарського чи адміністративного судочинства (в такому випадку позовна заява підлягає поверненню); натомість у ст. 188 ЦПК України мова йде про різні пов'язані між собою вимоги, всі з яких підлягають розгляду у порядку ци-

вільного судочинства (у цьому випадку вони можуть бути розглянуті як у одному провадженні, так і бути роз'єднаними). Питання роз'єднання позовних вимог вирішується у підготовчому засіданні суду (п. 4) ч. 2 ст. 197 ЦПК України), про що постановляється ухвала (ч. 7 ст. 188 ЦПК України).

Важливою новелою процесуального законодавства є положення про те, що в залежності від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданням цивільного судочинства, зокрема, необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи (п. 4) ч. 2 ст. 44 ЦПК України).

Невід'ємною складовою, закріпленою у ч. 3 ст. 2 ЦПК України, диспозитивності, як однієї з основних засад цивільного судочинства, є право сторін на передачу спору на розгляд третейського суду, що регламентується ст. 21 ЦПК України.

Стаття 2 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15 визначає третейський суд – як недержавний, незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Диспозитивність цивільного судочинства, задекларована і роз'яснена у п. 5) ч. 3 ст. 2 та ч. ст. 13 ЦПК України, дозволяє сторонам вільно обирати не лише способи, але й форми захисту своїх порушених, невизнаних або оспорених прав і свобод. Саме тому, відповідно до ч. 4 ст. 4 ЦПК України, угода сторін про передачу будь-якого спору, що виникає з цивільних правовідносин, на розгляд третейського суду законодавчо допускається, крім випадків, установлених законом.

Перелік цих випадків, при яких неможлива передача справи на розгляд третейського суду міститься у ст. 6 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15, а саме:

1) справи у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справи, пов'язаних з державною таємницею;

4) справи у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справи, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справи у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справи у спорах, що виникають з трудових відносин;

10) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

11) інші справи, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справи, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України;

13) справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Окремі обмеження встановлені й процесуальним законодавством. Зокрема, ч. 5 ст. 249 ЦПК України, закріплює, що справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду.

Основною вимогою законодавця до передачі спору на розгляд третейського суду є наявність між сторонами третейської угоди, яка

відповідає вимогам законодавства (ст. 5 Закону України «Про третейські суди» № 1701–15). У свою чергу законодавець установлює декілька форм укладення третейської угоди:

- 1) у вигляді третейського застереження у договорі,
- 2) у вигляді третейського застереження у контракті,
- 3) у вигляді окремої письмової угоди.

Третейська угода має укладатися у письмовій формі, містити відомості про найменування сторін та їх місцезнаходження, предмет спору, місце і дату укладання угоди, а також має бути або підписана сторонами, або укладена шляхом обміну листами чи з використанням засобів електронного зв'язку, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна зі сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує.

У цьому контексті цілком логічним видається і зміст положення ч. 2 ст. 21 ЦПК України про те, що будь-які неточності в тексті угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду та (або) сумніви щодо її дійсності, чинності та виконуваності повинні тлумачитися судом на користь її дійсності, чинності та виконуваності.

Оскарження рішення третейського суду, згідно ч. 1 ст. 454 ЦПК України відбувається у формі звернення до суду із заявою про скасування рішення третейського суду. Така заява подається до апеляційного суду за місцем розгляду справи третейським судом протягом 90 днів (ч. 3 ст. 454 України).

У справах цієї категорії, відповідно до ч. 5 ст. 42 ЦПК України, учасниками справи є сторони третейського розгляду справ, особи, які не брали участі в третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки.

Певною новелою цивільного процесуального законодавства є положення статті 22 ЦПК України, які закріплюють важливе для доступного правосуддя правило, котре в умовах світової відкритості та мобільності населення набуває вирішального значення. Відтепер, згідно ч. 1 ст. 22 ЦПК України, у випадках, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, спір, який відноситься до юрисдикції загального суду, може бути переданий за угодою сторін на вирішення суду іншої держави.

Для реалізації цього положення на практиці необхідно є одночасна наявність усіх перерахованих нижче обставин:

- 1) Спір має відноситися до юрисдикції загального суду;
- 2) Сторони повинні укласти між собою угоду на передачу справи на вирішення до суду іноземної держави;
- 3) Наявність відповідного закону або міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Як бачимо, законодавець не встановлює обмежень щодо категорії справ чи ціни позову, не закріплює переліку країн чи спеціальних вимог до учасників спору. Проте відсутність хоча б однієї з перелічених вище передумов, унеможлиблює вчинення відповідної процесуальної дії.

§ 2. Інстанційна юрисдикція

Як закріплено у Конституції України, судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, систему судоустрою складають: 1) місцеві суди, 2) апеляційні суди, 3) Верховний Суд.

Частина перша статті 23 ЦПК України є деталізованим продовженням змісту ч. 1 ст. 1 ЦПК України, де зазначається, що саме Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів. Зокрема, усі справи, що підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами, як судами першої інстанції, окрім наступних справ:

I. Справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).

II. Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються:

- 1) якщо місце арбітражу знаходиться на території України –
- 2) апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу;

- 3) якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України –
- 4) апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

III. Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються Вищим антикорупційним судом.

Які ж справи підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства? Відповідь на це запитання містить ч. 1 ст. 19 ЦПК України: «Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється у порядку іншого судочинства. Окрім цього, суди розглядають у порядку цивільного судочинства також і вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору, щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Повноваження суду на розгляд справ про оскарження рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів задекларовано у ч. 6 ст. 19 ЦПК України і конкретизовано у ч. 3 ст. 21 ЦПК України (*рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому цим Кодексом*). Стаття 23 ЦПК України лиш юрисдикційно деталізує процедурний порядок розгляду цієї категорії справ, закріплюючи, що справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції, відповідно, за місцем розгляду справи третейським судом або за місцезнаходженням арбітражу.

Ч. 8 ст. 13 Закону України № 1402–19 «Про судоустрій і статус суддів» закріплює, що судові рішення інших держав, рішення міжнародних арбітражів, рішення міжнародних судових установ та аналогічні рішення інших міжнародних організацій щодо вирішення спорів є обов'язковими до виконання на території України, за умов, визначених законом, а також відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У цілому, можливість визнання та виконання рішень іноземних арбітражів закріплена у ч. 1 ст. 81 Закону України № 2709 «Про міжнародне приватне право». Більш детально ці питання розглядаються у Законі України № 4002-XII «Про міжнародний комерційний арбітраж», у якому деталізовані окремі процесуальні повноваження апеляційного загального суду при розгляді справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу.

Частина 3 статті 23 ЦПК України деталізує, що справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються:

- 1) якщо місце арбітражу знаходиться на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу;
- 2) якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи є однією з основних засад судочинства, відповідно до ст.ст. 55 і 129 Конституції України.

Апеляційними судами з розгляду цивільних справ, як зазначено у ч. 2 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах, тобто на території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду. Указом Президента України № 452/2017 від 29.12.2017 р. «Про ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах» в Україні було створено 26 апеляційних округів, у яких діють:

- 1) Кримський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим, з місцезнаходженням у містах Сімферополі та Феодосії;
- 2) Вінницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку область, з місцезнаходженням у місті Вінниці;
- 3) Волинський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Волинську область, з місцезнаходженням у місті Луцьку;
- 4) Дніпровський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську область, з місцезнаходженням у містах Дніпрі та Кривому Розі;

5) Донецький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Донецьку область, з місцезнаходженням у містах Бахмуті, Донецьку і Маріуполі;

6) Житомирський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Житомирську область, з місцезнаходженням у місті Житомирі;

7) Закарпатський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Закарпатську область, з місцезнаходженням у місті Ужгороді;

8) Запорізький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Запорізьку область, з місцезнаходженням у місті Запоріжжі;

9) Івано-Франківський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Івано-Франківську область, з місцезнаходженням у місті Івано-Франківську;

10) Кропивницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Кіровоградську область, з місцезнаходженням у місті Кропивницькому;

11) Луганський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Луганську область, з місцезнаходженням у містах Луганську та Северодонецьку;

12) Львівський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Львівську область, з місцезнаходженням у місті Львові;

13) Миколаївський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську область, з місцезнаходженням у місті Миколаєві;

14) Одеський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Одеську область, з місцезнаходженням у місті Одесі;

15) Полтавський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Полтавську область, з місцезнаходженням у місті Полтаві;

16) Рівненський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Рівненську область, з місцезнаходженням у місті Рівному;

17) Сумський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Сумську область, з місцезнаходженням у місті Сумах;

18) Тернопільський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Тернопільську область, з місцезнаходженням у місті Тернополі;

19) Харківський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Харківську область, з місцезнаходженням у місті Харкові;

20) Херсонський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Херсонську область, з місцезнаходженням у місті Херсоні;

21) Хмельницький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Хмельницьку область, з місцезнаходженням у місті Хмельницькому;

22) Черкаський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Черкаську область, з місцезнаходженням у місті Черкасах;

23) Чернівецький апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Чернівецькій області, з місцезнаходженням у місті Чернівцях;

24) Чернігівський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Чернігівську область, з місцезнаходженням у місті Чернігові;

25) Київський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає Київську область і місто Київ, з місцезнаходженням у місті Києві;

26) Севастопольський апеляційний суд в апеляційному окрузі, що включає місто Севастополь, з місцезнаходженням у місті Севастополі.

Водночас, слід врахувати, що 17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів», згідно якої у нашій державі тепер 136 районів на противагу попереднім 490. Очевидно, що новий адміністративно-територіальний поділ внесе ще свої корективи і до судової структури України. Проте фактична реорганізація районів розпочнеться після місцевих виборів і в цілому перехідний період триватиме до середини 2021 року.

Зважаючи на зміст ч. 1 ст. 24 ЦПК України, апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції. В останньому випадку, ухвалені апеляційним судом рішення можуть бути оскаржені до Верховного Суду України. Апеляційний перегляд таких рішень віднесений до повноважень Верховного Суду України п. 1 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Частина 2 статті 24 ЦПК України закріплює, що

Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції. Фактично зміст коментованої статті продубльовано також у ч. 2 ст. 351 ЦПК України.

Аналогічне дублювання містить Цивільний процесуальний кодекс і в питаннях визначення юрисдикції справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Частина 4 статті 24 та ч. 3 ст. 351 ЦПК України закріплюють, що судом апеляційної інстанції у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, окрім випадків, передбачених частиною 3 статті 26 ЦПК України, про що йтиметься нижче.

Право на касаційне оскарження – є одним зі складових елементів права на судовий захист, виступає одночасно його надійною гарантією та умовою реалізації на практиці, проте більш детально особливості касаційного оскарження судових рішень буде висвітлено у наступних параграфах (див. коментар до статей 388–422 ЦПК України). Відповідно до частини 1 статті 25 ЦПК України, Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій.

Відповідно до ст. 125 Конституції України, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Саме Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики (ч. 2 ст. 17 та ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»), до повноважень якого серед інших належить і здійснення правосуддя в якості суду касаційної інстанції. Тому у складі Верховного Суду одночасно функціонують декілька касаційних судів: Касаційний цивільний суд, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд, до складу кожного з яких входять, відповідно, судді відповідної спеціалізації. Очолює касаційний суд його голова, який обирається строком на чотири шляхом таємного голосування зборів суддів відповідного касаційного суду з числа суддів відповідного суду. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Персональний склад судових палат, які очолюються секретарем, та кількість суддів у них визначаються зборами суддів відповідного касаційного суду.

§ 3. Територіальна юрисдикція (підсудність)

З метою забезпечення справедливого і неупередженого розгляду справи, у якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, стаття 26 ЦПК України містить положення про те, що незалежно від правил територіальної підсудності, підсудність таких справ визначається ухвалою суду вищої інстанції.

Слід зазначити, що норма аналогічного змісту містилася і у ЦПК України попередньої редакції, що викликало жваві наукові дискусії з приводу того, чи не порушується тут закріплений у статті 24 Конституції України принцип рівності громадян, і чи не заперечується тут принцип, зафіксований у ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, відповідно до якого ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом.

Збереження цього положення у новій редакції ЦПК свідчить про те, що досліджувана норма пройшла випробування часом і жодною мірою не порушує принципів рівності громадян, оскільки водночас гарантує дотримання і решти засад (принципів) цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також не суперечить ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, адже в силу ч. 1 ст. 1 ЦПК України, є саме тим цивільним процесуальним законом, який відносить певні категорії справ до юрисдикції відповідних судів.

В інакшому випадку, за відсутності такої норми, це дало б сторонам справи та іншим заінтересованим особам сумніватися в об'єктивності та неупередженості судді, що розглядав би такий спір за загальними правилами підсудності, тобто фактично проти свого колеги чи свого місця роботи. Більше того, відсутність нормативного закріплення коментованого положення могла б паралізувати роботу окремого суду, на розгляд якому була б подана така справа, оскільки кожен суддя цього суду підпадав би під дію норм про відвід (самовідвід) судді в силу, зокрема, п. 3 чи п. 5 ч. 1 ст. 36 ЦПК України.

Частина 2 статті 26 ЦПК України за своїм змістом закріплює кардинально інший підхід до визначення підсудності справ, у яких однією зі сторін є Верховний суд або суддя цього суду. Якщо ча-

стина перша цієї статті відносить вирішення питання підсудності справи, у якій однією зі сторін є суд або суддя суду, до компетенції суду вищої інстанції, то частина друга, навпаки, закріплює, що при вирішенні аналогічного питання щодо Верховного Суду діють загальні правила підсудності.

Логіка законодавця у цьому випадку цілком зрозуміла, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402–19, найвищим судом у системі судоустрою нашої держави є Верховний Суд України. Тож віднесення вирішення цього питання до повноважень іншої судової установи, неможливе у зв'язку з відсутністю вищестоящого національного органу для Верховного Суду України. Саме тому питання визначення підсудності справ, у яких однією зі сторін є Верховний суд або суддя цього суду, належить розглядати відповідно до загальних правил підсудності.

Важливо, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується (частина 3 статті 26 ЦПК України).

Територіальна юрисдикція (підсудність) є, до речі, однією з найбільш поширених у нашій державі. Природно, що особливості застосування цього виду підсудності залежать від конкретного суб'єкта – учасника відповідних правовідносин (фізичної чи юридичної особи). Відповідно до ч. 1 ст. 24 ЦК України, людина як учасник цивільних правовідносин вважається фізичною особою.

За загальним правилом, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом (ч. 1 ст. 27 ЦПК України). Як бачимо, визначення територіальної підсудності відповідної справи за участю фізичної особи залежить від двох юридичних категорій: місце проживання фізичної особи та місце перебування.

Що стосується першої з них, то варто зазначити у принципі послідовний підхід законодавця до визначення цієї термінології. Так, ст. 29 ЦК України закріплює, що місцем проживання фізичної особи, є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Стаття 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» № 1382–15 також відзначає, що місцем проживання є житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини.

Що ж стосується місця перебування фізичної особи, то в цьому випадку, на жаль, мають місце неконкретизоване висвітлення цього питання. Так, стаття 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» № 1382–15 встановлює, що місце перебування – це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше 6 місяців на рік.

Відповідно до змісту ст. 80 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка може бути позивачем та відповідачем у суді. Віднедавна позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (надалі – ЄДР), тобто згідно єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб (п. 7) ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 755–15).

Метою створення ЄДР, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону № 755–15, є забезпечення державних органів та органів місцевого самоврядування, а також учасників цивільного обороту достовірною інформацією про юридичних осіб, громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців з ЄДР.

Учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи (ч. 1 ст. 131 ЦПК України), що має дуже важливе значення для подальшого перебігу цивільного процесу. При цьому, згідно ч. 7 ст. 128 ЦПК України,

у разі ненадання учасниками справи інформації щодо їх адреси судова повістка надсилається:

1) Юридичним та фізичним особам-підприємцям – за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; окрім цього судова повістка юридичній особі направляється за її місцезнаходженням або за місцезнаходженням її представництва, філії, якщо позов виник у зв'язку з їхньою діяльністю.

2) Фізичним особам, які не мають статусу підприємців, – за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку.

Водночас, відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи (ч. 11 ст. 128 ЦПК України).

Суддя з метою визначення підсудності, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, не пізніше наступного дня з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві місцезнаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ч. 4 ст. 165 ЦПК України).

Так звана **альтернативна підсудність** закріплена у статті 28 ЦПК України, що дозволяє позивачу обирати підсудність справ певної категорії. Перелік справ, підсудність яких може бути визначена позивачем, має вичерпний характер, хоча при цьому окремі частини статті передбачають можливість обирати між декількома різновидами судів.

Більшість цих питань регулюються переважно Сімейним кодексом України. Важливим серед новел вітчизняного законодавства є

нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів», яким в якості відповідальності за несплату/несвоєчасну сплату аліментів передбачено суспільні роботи, а також накладається ряд нових обмежувальних заходів, у тому числі виїзд за кордон.

У частині 1 статті 28 ЦПК України дозволено позивачу обирати суд для звернення із позовною заявою (окрім загальних правил територіальної підсудності) або за зареєстрованим місцем проживання чи за місцем перебування позивача у таких категоріях справ:

- позови про стягнення аліментів,
- позови про збільшення розміру аліментів,
- позови про індексацію аліментів,
- позови про зміну способу стягнення аліментів,
- позови про визнання батьківства відповідача,
- позови, що виникають з трудових правовідносин.

Зверніть увагу, що у всіх випадках, де згадуються аліменти, мова йде не лише про аліменти на малолітніх/неповнолітніх дітей (ст. 88 СК України), але й про аліменти на утримання іншого з подружжя (ст. 75 СК України), повнолітніх дітей (ст. 200 СК України), а також батьків (ст. 203 СК України) тощо.

Положення, унормоване у частині другій статті 28 ЦПК України, закріплене також у п. 5 Постанови Пленуму Верховного суду України № 11 від 21.12.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя».

Вищезгадана частина статті 28 ЦПК України закріплює можливість використання альтернативної підсудності для справ щодо позовів про розірвання шлюбу (як правило, йдеться про випадки, коли сторони вже проживають окремо і для звернення до суду за загальними правилами підсудності позивачу довелося б залишити своє місце проживання) за таких умов:

- Якщо на утриманні позивача є малолітні діти,
- Якщо на утриманні позивача є неповнолітні діти,
- Якщо позивач не може за станом здоров'я виїхати до місця проживання відповідача,

3) Якщо позивач має інші поважні причини, що унеможливають його виїзд до місця проживання відповідача (до прикладу, здійснює догляд за батьками-інвалідами тощо).

Усі ці обставини позивач повинен підтвердити відповідними документами (свідоцтво про народження, довідка від лікаря тощо), додавши їх оригінали або належним чином завірених копії до позовної заяви.

Окрім цього, в якості передумови для невикористання територіальної підсудності є наявність попередньої домовленості подружжя. І хоча законодавець не регламентує у коментованій частині вимог, яким така домовленість подружжя має відповідати, вочевидь, вона має бути письмово закріплена (чи у формі окремого доданого до позову документу, чи текстуально розміщена у позовній заяві), щоб на момент вирішення питання про відкриття провадження у справі, зміст цієї домовленості був доступний для стороннього сприйняття за відсутності сторін. Також слід звернути увагу на той факт, що у більшості випадків альтернативної підсудності, на вибір місця розгляду справи впливає воля однієї сторони – позивача, у цьому ж випадку (що дозволяє окремим авторам доводити договірний, а не альтернативний характер підсудності) – вибір суду залежатиме від спільної волі обох сторін.

Частина третя статті 28 ЦПК України закріплює, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення злочину, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди. Позивачем, виходячи із характеру заявлених вимог, у випадку відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи можуть бути здебільшого фізичні особи, а шкоди, заподіяної внаслідок вчинення злочину – як фізичні, так і юридичні особи. В останньому випадку особа також має можливість заявити відповідну вимогу у формі цивільного позову у порядку кримінального судочинства.

Важливо, що згідно п. 3) ч. 1 ст. 268 ЦК України, на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю позовна давність не поширюється (крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію).

Частина четверта статті 28 ЦПК України дозволяє звертатися з позовом, пов'язаним з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, до суду за зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача, що особливо важливо для випадків, коли особа утримується у місцях позбавлення волі чи тимчасового тримання тощо.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють це питання, є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94-ВР від 01.12.1994 р.; Положення «Про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 6/5/3/41 від 04.03.1996 року. Загальне правило закріплене у ст. 1176 ЦК України, відповідно до якої, шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного застосування, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою на загальних підставах у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Частина п'ята статті 28 ЦПК України присвячена питанню підсудності позовів про захист прав споживачів, які можуть подаватися також і за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору.

Звернення до суду або до інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав, відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023-ХІІ від 12.05.1991 р., є одним із основних прав споживачів під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України та придбана ними для задоволення своїх особистих потреб.

За загальним правилом, що підтверджується аналізом судової практики з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів

Верховного суду України (2009–2012 рр.),¹ судовий захист прав споживачів здійснюється загальними судами за правилами цивільного судочинства у порядку позовного провадження за позовами споживачів товарів, робіт і послуг. Позивачем у цій категорії справ можуть бути лише фізичні особи (що впливає зі змісту п. 22) ч. 1 ст. 1 до Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023-ХІІ від 12.05.1991 р. Оскільки цей нормативно-правовий акт не визначає певних меж своєї дії, судам слід мати на увазі, що до відносин, які ним регулюються, відповідно до ч. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» № 5 від 12.04.1996 р., належать зокрема ті, що виникають із договорів купівлі-продажу, майнового найму, побутового прокату, безоплатного користування майном, підряду (у тому числі побутового замовлення чи абонементського обслуговування), доручення, перевезення громадян та їх вантажу, комісії, схову, страхування, із договорів про надання фінансово-кредитних послуг для задоволення власних побутових потреб громадян тощо.

Тож, позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися:

- за зареєстрованим місцем знаходження відповідача,
- за зареєстрованим місцем проживання споживача чи,
- за зареєстрованим місцем перебування споживача,
- за місцем заподіяння шкоди,
- за місцем виконання договору.

Позови у справах, закріплених у частині шостій статті 28 ЦПК України, можуть розглядатися або за загальними правилами територіальної підсудності (тобто за зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача), або за місцем заподіяння шкоди. Позивачем у цій категорії справ можуть бути потерпілі – фізичні або юридичні особи, майну яких було завдано шкоди.

За загальним правилом, будь-яка майнова шкода відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 1 ст. 1166 ЦК України). При цьому, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полатодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі, що визначається відповідно до реальної вар-

¹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13>

тості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі (ст. 1192 ЦК України).

Частина сьома статті 28 ЦПК України регламентує, що позови, які виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням. При цьому, стаття 95 ЦК України закріплює, що філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. І філії, і представництва не є юридичними особами, наділяються майном юридичної особи, що їх створила, та діють на підставі затвердженого нею положення, а відомості про них вносяться до єдиного державного реєстру (ч. 4 ст. 89, ч. 5 ст. 95 ЦК України).

Частина восьма статті 28 ЦПК України регламентує питання подання позовів, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів. Це надзвичайно важливе положення дозволяє на практиці реалізувати положення частини першої ст. 629 ЦК України, якою задекларовано, що договір є обов'язковим для виконання сторонами. Більш деталізовано питання «місця виконання договору» розкрито у ст. 532 ЦК України, якою імперативно утверджено, що місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі, а у всіх інших випадках, виконання провадиться за такими правилами:

- 1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;
- 2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові;
- 3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредитором на момент виникнення зобов'язання;
- 4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезна-

ходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Територіальне «прикріплення» підсудності цієї категорії справ до місця, зафіксованого у договорі, як місце виконання договірних умов, дозволяє максимально наблизити суд до предмету спору, полегшити сторонам процедуру подання доказів у справі, оптимізує проведення експертизи та мінімізує витрати сторін та інших учасників судового провадження у зв'язку з відривом від звичних занять та добиранням до суду.

За загальним правилом, позови до відповідача подаються за місцем його проживання (яким, згідно статті 29 ЦК України, є житло, у якому вона проживає постійно або тимчасово), або за місцем постійного перебування (яким згідно ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік;). Частина дев'ятого коментованої статті закріплює правило, відповідно до якого позови до відповідача, місце реєстрації, проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання чи постійного його заняття (роботи).

Варто зазначити, що відповідач, місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликається до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи. (ч. 11 ст. 128 ЦПК України).

Частина десятого статті 28 ЦПК України унормовує, що позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебу-

вання, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (див. коментар до попередньої частини цієї статті).

Частина одинадцята статті 28 ЦПК України закріплює, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна. У цьому контексті варто окремо визначити, що ж законодавець розуміє під поняттями «зіткнення суден» і «рятування на морі».

Як правило до зіткнення суден прирівнюються випадки, коли збитки заподіяні одним судном іншому або особам, вантажу чи іншому майну, що знаходяться на судні, виконанням чи невиконанням маневру чи недотриманням правил судноплавства, навіть якщо при цьому не трапилося фізичного зіткнення суден (ст. 297 Кодексу торговельного мореплавства України). Стаття 296 Кодексу торговельного мореплавства України декларує загальне правило, відповідно до якого відносини, пов'язані з відшкодуванням збитків від зіткнення суден у внутрішніх водах або у територіальному морі, регулюються законодавством держави, де трапилося зіткнення. У випадку, коли всі судна, що зіткнулися, плавають під одним прапором і не зачіпають інтересів третьої сторони, застосовується законодавство держави прапора цих суден, незалежно від того, де трапилося зіткнення.

11 частина статті 28 ЦПК України встановлює, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної таким зіткненням, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна. При цьому, справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна (ч. 5 ст. 30 ЦПК України).

Що ж стосується рятування на морі, то ст. 3268 Кодексу торговельного мореплавства встановлює, що будь-яка з корисним результатом дія щодо рятування судна, що наразилося на небезпеку, вантажів та інших предметів, що знаходяться на ньому, а також щодо

збереження фрахту і плати за перевезення пасажирів і багажу, або іншого майна, так само як і навколишнього природного середовища дає право на отримання певної винагороди. Розмір такої винагороди, згідно ст. 332 Кодексу торговельного мореплавства України, визначається угодою сторін, а за відсутності угоди – судом, господарським судом або Морською арбітражною комісією. Важливо, що будь-яка угода про рятування, котра була укладена в момент чи під впливом небезпеки, може бути на вимогу однієї з сторін визнана недійсною або змінена у судовому порядку, якщо буде визнано, що умови угоди є несправедливими. При цьому, сума винагороди не може перевищувати врятованої вартості судна та іншого майна.

За загальним правилом, якщо судно, яке рятувало, і врятоване судно плавають під прапором однієї держави, застосовується законодавство цієї держави. При розподілі винагороди за рятування між власником і екіпажем судна, яке рятувало, а також між членами екіпажу застосовується законодавство держави, під прапором якої плавало судно. Окрім цього, ця частина статті 28 ЦПК України встановлює, що позови про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

Частина дванадцята статті 28 ЦПК України закріплює, що позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання. Згідно статті 42 Закону України «Про нотаріат», за обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулася до суду та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом. У зв'язку з цим якраз і важлива можливість звернутися до суду з позовом про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса саме за місцем його виконання.

Частина тринадцята статті 28 ЦПК України встановлює, що позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрова-

ного місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів. Діяльність Міністерства юстиції України регламентується Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228, що до основних завдань Мініюст відносить забезпечення представництва інтересів держави у судах України, здійснення захисту інтересів України у Європейському суді з прав людини, під час урегулювання спорів і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України (пп. 4) п. 3 Положення).

Частина чотирнадцята статті 28 ЦПК України закріплює, що позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред'являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи). Більш детально про заходи забезпечення позову йтиметься у коментарі до ст. ст. 149–159 ЦПК України.

Варто зазначити, що диспозитивність цивільного судочинства виражається не лише у тому, що законодавець надає позивачеві можливість обирати, до якого суду звертати свої позовні вимоги, але й дозволяє варіювати ці правила в залежності від особливостей кожного конкретного спору. Так, частина 15 статті 28 ЦПК України зафіксує, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходження одного з відповідачів за вибором позивача. Доцільність закріплення відповідного правила обумовлена тим, що саме позивач найперший у спірній ситуації вимушений зазнавати негативних наслідків перебування у правовідносинах з відповідачами: спочатку через порушення ними, наприклад, договірних зобов'язань, а потім через необхідність витратити свій час і кошти на звернення до суду. Враховуючи це законодавець закріплює за позивачем у цій ситуації право обирати до якого суду за місцем проживання кого саме з декількох відповідачів подавати свою позовну заяву.

Частина 16 статті 28 ЦПК України, закріплюючи принцип диспозитивності цивільного судочинства (п. 5) ч. 3 ст. 2, ст. 13 ЦК України), дозволяє позивачеві обирати між кількома судами, яким, згідно цієї норми, підсудна його справа. При цьому встановлене єдине обмеження – випадки виключної підсудності, регламентовані ст. 30 ЦПК України, а саме:

- Позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини;
- Позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;
- Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини;
- Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника;
- Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна;
- Зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову;
- У випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання;
- Вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

На початку 2018 року досліджувані нами положення статті 28 ЦПК України були доповнені частиною 17, яка повністю відповідає запропонованому нами у попередньому виданні цього підручника доповненню щодо збройного конфлікту та тимчасової окупації території України. Таким чином, позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача. Відзначимо, що така нова редакція цілком

відповідає положенням ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. № 1632-VII.

Стаття 29 ЦПК України врегульовує питання визначення підсудності справ з іноземним елементом, у таких випадках:

1) за участі громадян України, якщо обидві сторони проживають за межами України (наприклад, ч. 2 ст. 301, ч. 2 ст. 316 тощо ЦПК України),

2) справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем, які проживають за межами України,

3) справ про розірвання шлюбу між громадянином України та особою без громадянства, які проживають за межами України.

В усіх цих випадках, для врегулювання правового конфлікту сторони можуть звернутися і до юрисдикційних органів держави свого перебування, проте у ситуації, коли вони вважають за потрібне вдатися до українського правосуддя, їм слід звернутися до Верховного Суду України, суддя якого одноособово визначить підсудність такої справи. У свою чергу визначення уповноваженого судді Верховного Суду України здійснюватиметься Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час реєстрації поданої сторонами заяви (ч. 1 ст. 33 ЦПК України).

Раніше питання розлучення громадянина України з іноземцем чи особою без громадянства врегульовувався також і положеннями Сімейного Кодексу України (ст. 280). Нині лиш Закон України «Про міжнародне приватне право» № 2709-15 містить положення про те, що припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу (ч. 1 ст. 63 цього Закону).

Серед решти різновидів підсудності цивільних справ, саме виключна підсудність, закріплена у статті 30 ЦПК України, покликана виконувати важливу роль в гарантуванні справедливого і оперативного розгляду цивільних справ по суті. Це відбувається шляхом нормативного закріплення своєрідного алгоритму, що дозволяє закріпити за певними судами відповідні категорії, що унеможливує одночасний розгляд однієї справи декількома судами, сприяє концентрації доказового матеріалу в одному місці та обумовлює оперативність судового розгляду.

Варто відзначити, що нова редакція ЦПК України істотно розширює список позовів, на які поширюються правила про виключну підсудність, хоча раніше таких категорій справ було всього 4:

- 1) Позови, що виникають з приводу нерухомого майна,
- 2) Позови про виключення майна з опису,
- 3) Позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини,
- 4) Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти.

Чинна редакція основного цивільного процесуального закону нашої держави значно розширює цей перелік, додавши до раніше закріплених також і нові категорії позовів, подання яких відбувається за правилами виключної підсудності.

Частина перша статті 30 ЦПК України закріплює, що позови, які виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою. За загальним правилом, об'єктом нерухомості вважається земельна ділянка, будинок, споруда, квартира, приміщення, незавершене будівництво та інші об'єкти, переміщення яких у просторі є неможливим без втрати цільового призначення.

Фіксування такого правила пояснюється тим фактом, що у ході розгляду відповідної справи у суду може виникнути потреба оглянути об'єкт спору безпосередньо або призначити експертне дослідження, що буде неможливо зробити у випадку, коли, наприклад, згаданий позов було б подано не за правилами виключної підсудності, а за місцем проживання відповідача. Окрім цього, за місцезнаходженням нерухомого майна повинні пред'являтися також позови про визнання недійсними правочинів щодо нерухомого майна, яке буде створено в майбутньому (щодо інвестиційних договорів про будівництво нерухомого майна, договорів про участь у фонді фінансування будівництва тощо)

Аналогічна логіка законодавця зберігається і у другій частині вищезгаданої статті. При цьому, для застосування правил виключної підсудності не матиме жодного значення ні суб'єкт накладення арешту на майно (суд, державний виконавець тощо), ні підстава накладення арешту на майно (норми кримінального права, цивільного чи господарського права/процесу), ні мета накладення такого

арешту (зادля виконання вироку у кримінальній справі, за рішенням суду у цивільній справі, згідно постанови господарського суду, для забезпечення позову тощо).

Частина третя статті 30 ЦПК України присвячена спадковим правовідносинам, зокрема пред'явленню позовів кредиторами спадкодавця. Важливим доповненням у цьому контексті є факт прийняття спадщини, оскільки у такому випадку правила виключної підсудності не діють і позов з відповідними вимогами подаватиметься за загальними правилами підсудності. Проте у ситуації, коли спадкоємці ще не прийняли спадщину (як у частині третій наведеної статті) кредитори спадкодавця повинні використати правила виключної підсудності і адресувати свої позовні вимоги до суду за місцезнаходженням спадкового майна або його основної частини. У такому випадку, відповідно до ч. 2 ст. 61 Закону України «Про нотаріат», нотаріус повинен призначити хранителя майна.

Відповідно до частини четвертої статті 30 ЦПК України, позови до перевізників, що виникають з договорі перевезення вантажів (ст. 909 ЦК України), пасажирів, багажу, пошти (ст. 910 ЦК України), пред'являються за місцезнаходженням перевізника. Відповідачем у цій категорії справ, як правило, виступають транспортні організації або фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти. Їх місцезнаходженням є офіційне місце реєстрації, вказане у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. У контексті коментованої статті не матиме значення сутність конкретної вимоги до перевізника, за умови, що вона прямо впливає зі змісту транспортного договору перевезення.

Важливо, що згідно п. 6) ч. 2 ст. 258 ЦК України та ч. 3 ст. 925 ЦК України, до вимог, що впливають із договору перевезення вантажу, пошти застосовується спеціальна позовна давність у один рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних статутів (кодексів).

Частина п'ята статті 30 ЦПК України декларує, що справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги. При цьому, ст. 42 Кодексу торговельного мореплавства визначає морську вимогу як вимогу, що виникає з права власності та інших майнових прав на судно, будівництво судна, управління, експлуатацію або комерційне використання судна, заставу судна чи здійснення заходів, пов'язаних з рятуванням судна тощо.

Таким чином, справи пов'язані з арештом судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги можуть на вибір позивача розглядатися або:

- 1) судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно;
- 2) судом, до якого прямує відповідне судно,
- 3) судом відповідно до порту реєстрації цього судна.

Це положення цілком узгоджується зі змістом ч. 11 ст. 28 ЦПК України, якою регламентовано, що позови про відшкодування шкоди, завданої зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

Такі основоположні принципи вітчизняного цивільного процесу, як змагальність, диспозитивність і рівність сторін, передбачають активну участь у судовому провадженні не лише позивача, але й відповідача, що також наділений відповідними засобами захисту своїх прав та інтересів у суді, серед яких чільне місце посідає зустрічний позов. Частина шоста статті 30 ЦПК України закріплює очевидне правило, що зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Логіка законодавця в цьому контексті є цілком зрозумілою, оскільки в іншому випадку, не вдалося би уникнути ситуації, коли різні суди постановляли б різні рішення у одній і тій самій справі, що аж ніяк не відповідає принципам та завданням цивільного судочинства і в жодному випадку не спроможне було б забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Дві останні частини згаданої вище статті 30 ЦПК України носять дещо відсильний характер, оскільки вони ставлять підсудність окремих вимог у залежність від інших вимог, наприклад, від підсудності уже поданого позову (ч. 7) чи підсудності первісних вимог (ч. 8). Так, частина сьома статті 30 ЦПК України зазначає, що у випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розгля-

дається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання.

За деякими експертними оцінками в нашій державі досі не склався повноцінний цивільно-правовий механізм реєстрації прав на нерухоме майно. При цьому, частина восьма статті 30 ЦПК України регламентує, що вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

На практиці непоодинокими є випадки, коли об'єктивні підстави змушують суддю передавати справу до іншого суду на розгляд, що унормовано частиною першою статті 131 ЦПК України, де зазначається:

1) Якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду. В такому випадку передача справи на розгляд іншого суду за встановленою ЦПК України підсудністю здійснюється на підставі ухвали суду не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення;

2) Якщо після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи. У цій ситуації передача справи здійснюється на підставі розпорядження голови суду на розгляд суду, найбільш територіально наближеного до цього суду;

3) Якщо ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу. У разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено

Як бачимо, усі ці підстави носять не суб'єктивний, а суто об'єктивний характер, тобто своїм підґрунтям вони мають цілком об'єктивні обставини, незалежні від волі людей взагалі (приналежність справи до територіальної юрисдикції іншого суду) або залежні побічно (задоволення відводів або заявлення самовідводів тощо).

Важливим доповненням до викладеного вище, є правило, закріплене у частині другій статті 31 ЦПК України, яка регламентує

неможливість припинення розгляду справи чи передачі до іншого суду у тому випадку, коли вже під час судового розгляду з'ясувалося, що судова справа стала підсудна іншому суду (хоча була прийнята цим судом до свого провадження з додержанням усіх правил підсудності), за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду. Зокрема, у випадку розгляду справи, де однією зі сторін є суд, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, або суддя цього суду, не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви передається на підставі розпорядження голови суду до суду вищої інстанції для визначення підсудності.

Частина перша статті 32 ЦПК України закріплює норму-принцип про недопустимість спорів про підсудність. Очевидно, що за умов катастрофічної перевантаженості судів, отримання «додаткової» справи для розгляду і вирішення цивільної справи по суті, могло б стати небажаним наслідком, настанню якого всіма силами могли би противитися судді. Проте існування імперативної заборони законодавця про те, що спори про підсудність не допускаються, унеможлиблює виникнення таких ситуацій на практиці.

При цьому чітко окреслюється суб'єктний склад адресатів цього припису – коментована норма стосується виключно судів, оскільки будь-які спори про підсудність справи між сторонами спору вирішуються в ході судового засідання. Норма аналогічного змісту містилася також і у попередній редакції ЦПК, що свідчить про доцільність її застосування у правовому полі нашої держави.

Логічним продовженням частини 1 коментованої статті є її друга частина, котра уточнює та деталізує процедурні аспекти передачі справи з одного суду до іншого. Єдиною умовою у досліджуваному контексті є дотримання порядку передачі відповідних справ з одного суду до іншого, який встановлено у статті 31 ЦПК України.

При цьому, використовуючи положення частини 9 ст. 10 ЦПК України (аналогія закону), можна припустити, що це правило може бути поширене також і на випадки, коли справа, передана з одного суду до іншого з порушенням порядку, встановленого ст. 31 ЦПК України, також має бути прийнята до свого провадження судом, до якого вона була надіслана. В інакшому випадку, матиме місце пряме порушення ч. 1 ст. 32 ЦПК України, що неприпустимо.

Глава 11. Докази та доказування в цивільному процесі

§ 1. Поняття доказів та засобів доказування в цивільному процесуальному праві

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах (ст. 4 ЦПК України). Разом з тим, право на звернення до суду ще не гарантує особі позитивного для неї результату по закінченню справи, оскільки важливим в цьому питанні є наявність доказів. Таким чином, якщо особа вважає, що її права, свободи чи інтереси порушено, то необхідно в першу чергу з'ясувати якими доказами це підтверджується? Є вони в наявності чи їх потрібно зібрати? Відносно яких доказів необхідно заявити клопотання суду для їх витребування? Які факти не потребують доказування? Надання доказів у відповідності до вимог закону не тільки підтверджує вигідні факти, але й може, таким чином, позбавити сенсу заперечення протилежної сторони. Так, Касаційний цивільний суд констатував, що не заслуговують на увагу доводи касаційної скарги щодо ненадання позивачу повної та достовірної інформації про послугу, яку він отримує, що призвело до введення його в оману, внаслідок чого ним підписано договір всупереч справжнього волевиявлення. Такі доводи спростовуються зокрема, змістом оспорюваного договору¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 76 ЦПК України, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

¹ Про залишення касаційної скарги без задоволення: постанова Верховного Суду від 10.06.2020 р. № 604/1022/17, 61–43929св18.

Глава 14.

Судові витрати

§ 1. Поняття та значення судових витрат

Несення тягаря судових витрат – один з небагатьох, передбачених цивільним процесуальним законодавством, обов'язків, котрі є передумовою для реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, згідно ч. 1 ст. 4 ЦПК України, що обумовлює функціонування принципу доступності правосуддя в цілому. Тому серед першочергових задач держави можна виділити створення необхідного балансу між забезпеченням ефективної діяльності судів та наданням кожному реальної можливості бути ініціатором розгляду своєї справи у порядку відповідного провадження. Досягнення такого врівноваженого співвідношення державних та приватних інтересів здійснюється за допомогою комплексу норм цивільного процесуального права, що в сукупності становлять інститут судових витрат.

Витоки цього інституту можна знайти ще з часів історичного поділу римського права на публічне і приватне. Якщо розглядалася справа, що мала загально – суспільне значення, всі витрати з нею пов'язані, держава брала на себе. Проте більшість цивільних справ має приватно – правовий характер і оскільки держава вимушена залучати свої механізми для захисту суб'єктивних інтересів і прав учасників процесу, то у всі часи встановлювалися розміри державного мита.

В сучасному розумінні поняття «судові витрати» – це кошти, необхідні для утримання системи судового захисту порушеного, оспореного або невизнаного права чи інтересу. Ці кошти можуть бути отримані двома шляхами:

1. Через державне забезпечення,
2. За рахунок заінтересованих у результатах розгляду справи осіб.

До таких осіб належать:

§ 1. Поняття та значення судових витрат

- сторони, треті особи, що заявляють самостійні вимоги у справах позовного провадження,
- заявники і заінтересовані особи у справах окремого провадження,
- заявники (стягувачі) та боржники у справах наказного провадження.

Судові витрати – передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи (*п. 1 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014 р.*).

Судові витрати не входять до складу ціни позову, належать до збитків (у контексті статті 22 ЦК України), а необхідність сплати судових витрат не є проявом обмеження права особи на доступ до суду (*Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950), Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року*). Разом із тим, ураховуючи положення пункту 1 статті 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (*зокрема, рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)*), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету.

Стаття 133 ЦПК України закріплює два види судових витрат:

Судовий збір – це збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень (*ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судовий збір»*);

Витрати, пов'язані з розглядом справи.

Визначені ЦПК України види судових витрат є вичерпними, тому на сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, не може покладатися обов'язок нести інші витрати, не передбачені законодавством. Натомість, склад судових витрат по окремим його видам не є вичерпним.

§ 2. Судовий збір та особливості його сплати

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом України «Про судовий збір» (ст. 1 цього закону), який також визначає розмір судового збору, порядок його сплати, повернення та звільнення від сплати. Зокрема розміри ставок судового збору щороку визначаються в залежності від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається (ст. 4 Закону України «Про судовий збір»).

Законодавством не встановлено спеціальних вимог до оформлення платіжних документів, на підставі яких перераховуються суми судового збору. Таке перерахування здійснюється за загальними правилами згідно з вимогами Закону України від 05 квітня 2001 року № 2346-III «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» і відповідних нормативно-правових актів Національного банку України.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 22 травня 2015 року № 484-УП, яким з урахуванням змін, поміж іншого, вилучено норму щодо обов'язкової сплати судового збору виключно через установи банків або відділення зв'язку, що дозволяє платнику судового збору використовувати більш зручний для нього спосіб сплати судового збору, у тому числі – через онлайн-системи, банкомати для приймання платежів, Інтернет-банкінг тощо.

Відтак сплата судового збору онлайн в кабінеті клієнта банку відповідає вимогам Закону України «Про судовий збір» від 08 липня 2011 року № 3674-VI, а квитанція, що надходить на електронну адресу як підтвердження сплати судового збору, є єдиним можливим документом на підтвердження оплати судового збору онлайн та має доказову силу на виконання його вимог.

Відповідно до частини другої статті 9 Закону України від 08 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» суд перед відкриттям провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України. У зв'язку із цим суд повинен перевірити, щоб

платіжне доручення на безготівкове перерахування судового збору, квитанція установи банку про прийняття платежу готівкою, що додаються до позовної заяви (заяви, скарги), містили відомості про те, за яку саме позовну заяву (заяву, скаргу, дію) сплачується судовий збір. При цьому, наприклад, платіжне доручення повинно бути підписано відповідальним виконавцем банку і скріплено печаткою установи банку з відміткою про дату надходження та дату виконання платіжного доручення (пункт 2.14 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 21 січня 2004 року № 22 (зі змінами)).

Судовий збір може перераховуватися у безготівковій або готівковій формі. За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір може сплачуватися нерезидентами в іноземній валюті з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати. У разі якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а встановлена при цьому позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

У разі якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою. За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах.

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. У разі коли в позовній заяві об'єднано дві і більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожною вимогою немайнового характеру.

За повторно подані позови, що раніше були залишені без розгляду, судовий збір сплачується на загальних підставах. У разі

випуття із справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений. У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок не здійснюється. Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

У разі якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом.

Орієнтовні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних справ, закріплені у формі додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

§ 3. Витрати, пов'язані з розглядом справи

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

1) на професійну правничу допомогу;

Витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави. За загальним правилом, в залежності від результатів розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами. Для цілей розподілу судових витрат, насамперед, слід визначити:

1) розмір витрат на правничу допомогу адвоката, в тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визначаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою;

2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлю-

ється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат.

Для того, щоб визначити розмір витрат на правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги.

Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути обґрунтованим і корелювати з:

1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);

2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);

3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;

4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У випадку недотримання вказаних вимог суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами. При цьому, обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою професійної правничої допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрозували її смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій.

2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;

Свідку у зв'язку з викликом до суду відшкодовуються витрати, що пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та винайманням житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Важливо відзначити, що компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Експерт, спеціаліст чи перекладач отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану зі справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків. При цьому, суми, що підлягають виплаті залученому судом експерту, спеціалісту, перекладачу або особі, яка надала доказ на вимогу суду, сплачуються особою, на яку суд поклав такий обов'язок, або судом за рахунок суми коштів, внесених для забезпечення судових витрат.

У випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених цим Кодексом. Суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно такої сторони в межах сум, присуджених до стягнення, в порядку, встановленому цим Кодексом для забезпечення позову.

Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста, оплати робіт перекладача встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами.

Якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок державного бюджету.

3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

За загальним правилом, особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат.

При цьому, розмір витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

У випадках, коли сума витрат, пов'язаних з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат.

4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

До таких видів витрат можуть бути віднесені витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача. Відповідно до п. 49 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014, зазначені витрати на будь-якій стадії процесу несе позивач.

Окрім вищенаведених видів витрат, стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, та її представникові сплачується іншою стороною компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Прикметно, що витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їхніх представників, а також найманням житла, несуть самі сторони. Також важливо, що при ухваленні судом рішення у справах окремого провадження, судові витрати, згідно ч. 7 ст. 294 ЦПК України, не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

§ 4. Попереднє визначення суми судових витрат. Забезпечення та авансування судових витрат

У статті 134 ЦПК України закріплено правило, невиконання якого може призвести до відмови у задоволенні вимог щодо компенсації судових витрат, проте більша частина її положень носить диспозитивний, а не імперативний характер. Законодавець уповноважує (використовуючи формулювання «суд може»), а не зобов'язує (якби були використанні словосполучення «суд повинен/зобов'язаний») суддю:

- відмовити стороні у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею (стороною) судового збору;
- попередньо визначити суму судових витрат (крім витрат на професійну правничу допомогу), пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією.

Зовсім інший підхід простежується у випадку, коли законодавець адресує частині коментованої статті до інших учасників процесу. В такому випадку вживаються хоч і не диспозитивні (наприклад, «сторона може/має можливість»), але і не імперативні (зокрема, «сторона повинна/зобов'язання»), а скоріше констатуючі формулювання, на кшталт: «кожна сторона подає до суду», «розрахунок не обмежує сторону» тощо.

Отже, разом з першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи. Як бачимо, попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат стосується двох видів витрат, а саме:

- витрат, які сторона вже понесла
- витрат, які сторона очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Якщо в другому випадку зрозуміло, що судовий процес лише починається і сторона не може наперед чітко визначити кінцеву суму здійснених нею витрат, то щодо першого виду (тобто витрат, які сторона вже понесла) таке формулювання викликає чимало запитань. Оскільки йдеться про витрати, які сторона вже понесла, то очевидно, що до суду має бути надано вичерпний розрахунок усіх витрачених до подання першої заяви до суду коштів.

Хоча окремі науковці відзначають, що такий попередній розрахунок може додаватися до позовної заяви, п. 9) ч. 3 ст. 175 ЦПК України, зазначає, що позовна заява повинна містити в своєму змісті такі обчислення.

У разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору.

Попередній розрахунок розміру судових витрат не обмежує сторону у доведенні іншої фактичної суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи.

Оскільки законодавство чітко не регламентує вимог до документу, що містить попередній (орієнтований) розрахунок судових витрат, сторона може подавати його у довільній формі. При цьому, такий розрахунок суми судових витрат сторони може як міститись у тексті позовної заяви чи відзиву, так і бути доданий до неї у вигляді окремого процесуального документа.

Щодо документів, які підтверджують понесені витрати, то це може бути:

- детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом за договором про надання правничої допомоги;
- копія договору про надання правничої допомоги;
- копія акту приймання-передачі наданих послуг договору про надання правничої допомоги;
- копії квитанції до прибуткового касового ордера тощо.

Суд може попередньо визначити суму судових витрат (крім витрат на професійну правничу допомогу), пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією.

Оскільки, така попередньо визначена судом сума не обмежує суд при остаточному визначенні суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи, доцільно вчасно подавати нові документи, які підтверджують понесені стороною судових витрат.

Тим більше, що відповідно до ч. 8 ст. 141 ЦПК України, розмір витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо). Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів

у справі сторона зробила про це відповідну заяву. У разі неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду.

Важливо також, що у випадку, коли сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат до закінчення судових дебатів у справі, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

Згідно ч. 2 ст. 246 ЦПК України, для вирішення питання про судові витрати суд призначає судові засідання, яке проводиться не пізніше двадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог. В результаті такого засідання суд ухвалює додаткове рішення у порядку, передбаченому ст. 270 ЦПК України.

Стаття 135 ЦПК України є процедурним продовженням попередньої ст. 134 ЦПК України, оскільки закріплює послідовні кроки, яких слід вжити, щоб реалізувати приписи регламентованої норми. Тим більше, що попередня оплата в цілому можлива також у випадку постановлення судом ухвали про витребування доказів (ч. 11 ст. 84 ЦПК України), ухвали про огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 9 ст. 85 ЦПК України), ухвали про виклик свідка для забезпечення витрат, пов'язаних з його допитом (ч. 3 ст. 95 ЦПК України).

Отже, суд має право зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією. Процесуальним документом, який приймається судом по факту такого зобов'язання є ухвала про забезпечення судових витрат, котра, згідно ч. 2 ст. 353 ЦПК України, може бути оскаржена в тексті апеляційної скарги на рішення суду.

Частина друга 135 ЦПК України поширює дію згаданого вище правила на тих учасників судового процесу, які заявили клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням, попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією. При цьому, якщо таке клопотання заявили декілька учасників справи, природно, що необхідну грошову суму авансом у рівних частках сплачують відповідні

учасники справи, а у випадках, коли відповідна процесуальна дія здійснюється з ініціативи суду, – сторони в рівних частках.

Наслідком невиконання такого припису суду (тобто у разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом), останній вправі відхилити клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів та ухвалити рішення на підставі інших поданих учасниками справи доказів або скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

Аналогічно вирішується питання і про авансування можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на правничу правову допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку з розглядом справи. Закріплене у частині четвертій коментованої статті положення не є універсальним, воно використовується судом як захід забезпечення судових витрат виключно з урахуванням конкретних обставин справи у вичерпних випадках, а саме:

- 1) якщо позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов; або
- 2) якщо позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові; або
- 3) якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Важливо, що сама сума забезпечення витрат на професійну правничу допомогу визначається судом з урахуванням приписів частини четвертої статті 137, частини сьомої статті 139 та частини третьої статті 141 ЦПК України, а також їх документального обґрунтування.

Окрім цього, на депозитний рахунок суду може вноситися також і зустрічне забезпечення (ч. 4 ст. 154 ЦПК України), грошо-ва сума, еквівалентна вартості частки у праві власності на майно

у випадку спору між співвласниками (ч. 4 ст. 362, ч. 2 ст. 365 ЦК України) тощо. Поширеною є також практика внесення відповідних грошових коштів на депозит нотаріуса чи нотаріальної контори (ч. 2 ст. 537, ч. 5 ст. 853, ч. 1 ст. 874 ЦК України) та ін.

У тому випадку, коли позов було задоволено суд ухвалює рішення про повернення внесеної суми позивачу, а у випадку відмови у позові, закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду – про відшкодування за її рахунок витрат відповідача повністю або частково, в порядку, передбаченому статтями 141, 142 ЦПК України.

Невикористана частина внесеної позивачем суми повертається позивачу не пізніше п'яти днів з дня вирішення питань, зазначених у коментованій частині, про що суд постановляє ухвалу.

§ 5. Відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати

Важливим інститутом цивільного процесуального права, що дозволяє максимально врахувати фінансове становище та потреби сторін, є відстрочення та розстрочення сплати судового збору та судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати. Досить детально це питання регламентує коментована стаття, а також ст. 8 Закону України «Про судовий збір», відповідно до яких суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі.

Відповідно до Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014 р., єдиною підставою для відстрочення або розстрочення сплати судового збору є врахування судом майнового стану сторони, тобто фізичної або юридичної особи (наприклад, довідка про доходи, про склад сім'ї, про наявність на утриманні непрацевдатних членів сім'ї, банківські документи про відсутність на рахунку коштів, довідка податкового органу про перелік розрахункових та інших рахунків тощо). Клопотання про відстрочення або

розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати може бути викладене в заяві чи скарзі, які подаються до суду, або окремим документом. Особа, яка заявляє відповідне клопотання повинна навести доводи і подати докази на підтвердження того, що її майновий стан перешкоджає (перешкоджає) сплаті нею судового збору у встановленому законодавством порядку і розмірі.

Якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть оплачені, заява відповідно до статті 257 ЦПК України залишається без розгляду, або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, коли оплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення. У разі перенесення цієї дати (у зв'язку з відкладенням розгляду справи або з інших причин) при наявності клопотання особи може бути продовжено й строк (строки), на який відстрочено або розстрочено сплату судового збору, про що судом зазначається у відповідній ухвалі.

Суд вправі застосувати щодо одного й того самого заявника і за однією й тією ж його заявою (скаргою) як відстрочення, так і розстрочення сплати судового збору, або зменшення розміру судового збору, або звільнення від його сплати. Зазначені дії можуть мати місце у різній послідовності або в сукупності.

У разі подання позовної заяви після подання заяви про забезпечення доказів або позову розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову. У разі якщо ж судом було відстрочено сплату позивачем судового збору, який із тих чи інших причин до ухвалення рішення у справі сплачено не було, а рішення ухвалено на користь позивача, то стягнення суми судового збору здійснюється безпосередньо з відповідача у дохід Державного бюджету України.

Враховуючи майновий стан сторони, суд також може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або взагалі звільнити сторону від їх оплати.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються:

1) позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та повнелення на роботі;

2) позивачі – у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;

3) позивачі – у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів;

4) позивачі – у справах щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

5) особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники – у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги;

6) позивачі – у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення;

7) громадяни, які у випадках, передбачених законодавством, звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб;

8) особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи;

9) особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю;

10) позивачі – громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

11) виборці – у справах про уточнення списку виборців;

12) військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, – у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків;

13) учасники бойових дій, постраждали учасники Революції Гідності, Герої України – у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав;

14) позивачі – у справах у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

15) фізичні особи (крім суб'єктів підприємницької діяльності) – кредитори, які звертаються з грошовими вимогами до боржника щодо виплати заборгованості із заробітної плати, зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, виплати авторської винагороди та аліментів, – після оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом;

15–1) органи місцевого самоврядування – за подання заяви про визнання спадщини відумерлою;

16) позивачі – за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з наданням статусу учасника бойових дій відповідно до пунктів 19–21 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

17) засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк та до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також особи, взяті під варту, – у справах, пов'язаних із питаннями, які вирішуються судом під час виконання вироку відповідно до статті 537 Кримінального процесуального кодексу України, у разі відсутності на їхніх особових рахунках коштів, достатніх для сплати судового збору.

21) заявники – у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;

22) позивачі – у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;

23) позивачі – за подання позовів щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли

на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років».

У ч. 4 ст. 175 ЦПК України закріплено правило, відповідно до якого: «Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, то згідно ч. 4 ст. 175 ЦПК України, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору».

§ 6. Витрати на правову допомогу

Частина перша статті 137 ЦПК України встановлює, що витрати пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави.

Відповідно до п. 3) ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», *правова допомога* – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує (*Рішення Конституційного Суду № 13-рп/2000 від 16.11.00*).

Раніше питання компенсації витрат на правову допомогу регулювалося Законом України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах», який втратив чинність у грудні 2017 року. Проте з 02.06.2016 року Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» було змінено ст. 59 Конституції України – слово «правову» було замінено на «професійну правничу», що і обумовило всі наступні зміни чинного законодавства у цьому контексті. Наразі стаття 131² Конституції України встановлює, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

Зверніть увагу, що надання правової допомоги адвокатом без укладення договору в письмовій формі, зокрема лише на підставі

довіреності, не допускається (*додатково див. Ухвалу Великої Палати Верховного Суду № 817/66/16 від 29.04.2020 р.*).

У частині другій статті 137 ЦПК України зазначено, що за результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами.

Зазначене положення кореспондує до європейських стандартів, зокрема п. 14 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя № R (81) 7, в якому передбачено, що, за винятком особливих обставин, сторона, що виграла справу, повинна в принципі отримувати від сторони, що програла, відшкодування зборів і витрат, включаючи гонорари адвокатів, які вона обґрунтовано понесла у зв'язку з розглядом.

Зокрема, для цілей розподілу судових витрат:

1) розмір витрат на правничу допомогу адвоката, в тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визначаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою;

Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах тощо (*п. 3.2 рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009*).

При цьому, гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів професійної (правничої) правової допомоги клієнту (*ст. 28 Правил адвокатської етики*). Розмір гонорару визначається за погодженням адвоката з клієнтом. Адвокат має право у розумних межах визначити розмір гонорару, виходячи із власних міркувань. При встановленні розміру гонорару можуть враховуватися складність справи, кваліфікація, досвід і завантаженість адвоката та інші обставини. Погоджений адвокатом з клієнтом та/або особою, яка уклала договір

в інтересах клієнта, розмір гонорару може бути змінений лише за взаємною домовленістю. В разі виникнення особливих по складності доручень клієнта або у випадку збільшення затрат часу і обсягу роботи адвоката на фактичне виконання доручення (підготовку до виконання), розмір гонорару може бути збільшено за взаємною домовленістю.

2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат.

Договір про надання правової допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору (п. 4) ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»).

Частина третя статті 137 ЦПК України встановлює, що для визначення розміру витрат на правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, про що, зокрема, відзначено у пункті 95 рішення у справі «Баришевський проти України» (Заява № 71660/11), пункті 80 рішення у справі «Двойних проти України» (Заява № 72277/01), пункті 88 рішення у справі «Меріт проти України» (заява № 66561/01), заявник має право на відшкодування судових та інших витрат лише у разі, якщо доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їх розмір обґрунтованим. Крім того, у пункті 154 рішення Європейського суду з прав людини у справі *Lavents v. Latvia* (заява 58442/00) зазначено, що згідно зі статтею 41 Конвенції Суд відшкодовує лише ті витрати, які, як вважається, були фактично і обов'язково понесені та мають розумну суму.

У цілому, суд зобов'язаний оцінити рівень адвокатських витрат (у даному випадку, за наявності заперечень учасника справи), що

мають бути присуджені з урахуванням того, чи були такі витрати понесені фактично та чи була їх сума обґрунтованою. Суд не зобов'язаний присуджувати стороні, на користь якої відбулося рішення, всі його витрати на адвоката, якщо, керуючись принципом справедливості як одного з основних елементів принципу верховенством права, встановить, що розмір гонорару, визначений стороною та його адвокатом, зважаючи на складність справи, якість підготовленого документу, витрачений адвокатом час тощо є неспівмірним у порівнянні з ринковими цінами адвокатських послуг (*Додаткова постанова Верховного Суду від 05.09.2019 р. у справі № 826/841/17*).

Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Зазначені у частині четвертій статті 137 ЦПК України витрати мають бути документально підтверджені та доведені. Як відзначається у Постанові Верховного Суду від 18.04.2018 р. у справі № 810/4749/15, надані послуги повинні бути обґрунтованими, тобто доцільність надання такої послуги та її вплив на кінцевий результат розгляду справи, якого прагне сторона, повинно бути доведено стороною в процесі. Відсутність документального підтвердження витрат на правову допомогу, а також розрахунку таких витрат є підставою для відмови у задоволенні вимог про відшкодування таких витрат.

Також у разі недотримання цих вимог суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами. Вчинення таких дій судом з власної ініціативи не допускається.

Частина шоста статті 137 ЦПК України покладає обов'язок доведення неспівмірності витрат на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. За загальним правилом, склад та розмір витрат на професійну правничу допомогу підлягає доказуванню в судовому процесі – сторона, яка хоче компенсува-

ти судові витрати повинна довести та підтвердити розмір заявлених судових витрат, а інша сторона може подати заперечення щодо не співмірності розміру таких витрат (*Постанова Верховного Суду від 18.04.2018 у справі № 810/4749/15*).

При цьому, витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою професійної правничої допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій.

У цьому контексті важливо взяти до уваги, що при вирішенні питання компенсації витрат на правову допомогу, слід враховувати судову практику з цих питань, згідно якої:

Витрати на правову допомогу у справах окремого провадження не відшкодовуються (*див. Постанову Верховного Суду (КЦС) від 25.03.2020 р. у справі № 607/1219Є18*),

Дії зі складання та подачі скарг до ВККС України, не є пов'язаними із розглядом справи, а тому не можуть бути враховані при відшкодуванні витрат на гонорар адвоката (*див. Додаткову постанову Великої Палати Верховного Суду № 755/9215/15-ц від 19.02.2020 р.*),

Підготовка відзиву на апеляцію, яка лишилася без задоволення, є витратами на правову допомогу та підлягають відшкодуванню (*див. Постанову Верховного Суду (КЦС) у справі № 644/5503/17 від 01.04.2020 р.*) тощо.

§ 7. Витрати сторін та їх представників, пов'язані з явкою до суду

За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 138 ЦПК України, витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їхніх представників, а також найманням житла, несуть сторони.

Відповідно до п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК України, відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судове рішення,

належить до основних засад (принципів) цивільного судочинства. Це обумовлюється тим, що нормативне регулювання відшкодування судових витрат, як правило, переслідує дві цілі: відновлення майнового становища сторін і вплив на поведінку учасника судового процесу.

При цьому усі витрачені сторонами кошти на переїзд до іншого населеного пункту (як самих сторін, так і їх представників), а також винаймання житла – покладаються на самих учасників справи, що ці витрати здійснили.

Також важливо, що сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, та її представники сплачуються іншою стороною компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

У зв'язку із цим в Україні діють загальні підстави для компенсації судових витрат, а саме:

- судове рішення,
- коли обидві сторони у цивільній справі звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави Державною судовою адміністрацією в їх фактичному розмірі, але не більше від граничних розмірів компенсації таких витрат, згідно з додатком;
 - коли виклик свідків, призначення експертизи, залучення перекладачів, спеціалістів у адміністративній справі здійснюється з ініціативи суду або у разі звільнення від сплати судових витрат чи зменшення їх розміру, такі витрати компенсуються за рахунок держави Державною судовою адміністрацією у їх фактичному розмірі, але не більше від граничних розмірів компенсації таких витрат, згідно з додатком;
 - компенсація судових витрат особам, які їх зазнали, здійснюється шляхом перерахування коштів на їх поточні рахунки в банківських установах.

Компенсація за втрачений заробіток, згідно Постанови № 590, виплачується стороні, на користь якої ухвалено судове рішення, її представникові, а також свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам у зв'язку з явкою до суду й обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу третього пункту 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. Загальний розмір

виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат сторін та їхніх представників, що пов'язані з явкою до суду, встановлюється Кабінетом Міністрів України. Орієнтовні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних справ, закріплені у формі додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

В цій постанові, зокрема, зазначається, що витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та за наймання житла, – стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, її представникові, – не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження.

Згідно п. 170.9.1 Податкового кодексу України, витрати на відрядження не включаються до оподаткованого доходу у розмірах:

– по Україні – не більше як 0,1 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року, в розрахунку за кожен календарний день такого відрядження,

– за кордон – не вище 80 євро за кожен календарний день такого відрядження за офіційним обмінним курсом гривні до євро, установленим Національним банком України, в розрахунку за кожен такий день.

§ 8. Компенсація витрат, пов'язаних із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертизи

Цивільне процесуальне законодавство нашої держави регламентує також і питання пов'язані з компенсацією витрат із залучення (виклику) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертиз. Зокрема, кожен свідок має право на відшкодування витрат, що пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та винайманням житла, а також на компенсацію за втрачений за-

робіток чи відрив від звичайних занять. При цьому, право свідка на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду закріплено у ч. 4 ст. 69 ЦПК України. Тому питання такої оплати витрат свідка може бути вирішено судом в ухвалі про виклик свідка шляхом вказівки на забезпечення чи попередню оплату витрат свідка.

Частина статті 139 ЦПК України має відсильний характер до Постанови Кабінету Міністрів України № 590 від 27.04.2006р., згідно якої:

Компенсація за втрачений заробіток – стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, її представникові у зв'язку з явкою до суду обчислюється за кожен годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу третього пункту 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100; загальний розмір виплати не може перевищувати суми, розрахованої за відповідний час, виходячи із трикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

Компенсація за відрив від звичайних занять – стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, її представникові у зв'язку з явкою до суду компенсація обчислюється пропорційно до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановлено законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія, і не може перевищувати його розміру, обчисленого за фактичні години відриву від звичайних занять.

Право на одержання винагороди за проведення судової експертизи (якщо її виконання не є службовим завданням) та компенсацію (відшкодування) закріплено також у п. 5) ч. 1 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ та п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень від 08.10.1998 р. № 53/5.

Згідно п. 45 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014 р., вирішуючи питання про відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням судових експертиз, суду необхідно враховувати, що відповідно до Закону України від 25 лютого 1994 року

№ 4038-ХІІ «Про судову експертизу» витрати на проведення судових експертиз науково-дослідними установами Міністерства юстиції України та судово-медичними і судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України відшкодовуються в порядку, передбаченому законодавством.

При цьому витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи, під час судового розгляду має нести сторона, яка заявила клопотання про проведення судової експертизи, а якщо таке клопотання заявлено двома сторонами, то витрати несуть обидві сторони порівну. Тому в ухвалі про призначення експертизи суд вправі зобов'язати відповідну сторону перерахувати, у тому числі шляхом здійснення попередньої оплати, суму витрат на проведення експертизи експертній установі (судовому експерту, який не є працівником державної спеціалізованої установи). Законом не заборонено оплатити витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи, іншою стороною у справі.

Після закінчення розгляду справи витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи, підлягають розподілу судом на загальних підставах. При цьому постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» встановлено граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із проведенням судових експертиз.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 року № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави», витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи не можуть перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи у науково-дослідних установах Мін'юсту. Вартість однієї експертгодини змінюється щороку станом на 1 січня з урахуванням індексу інфляції споживчих цін за відповідний період.

Частина четверта вищезгаданої статті закріплює два джерела оплати залучених судом експерта, спеціаліста, перекладача або особи, яка надала доказ на вимогу суду. Зокрема, ці витрати можуть сплачуватися:

- Особою, на яку суд поклад такий обов'язок,
- Судом за рахунок коштів, внесених для забезпечення судових витрат.

При цьому, питання забезпечення чи попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із поданням відповідних доказів регламентуються ч. 11 ст. 84 ЦПК України.

Як бачимо, витрати на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, або витрати особи, яка надала доказ на вимогу суду, сплачуються двома шляхами:

1. За рахунок коштів попередньої оплати чи забезпечення судових витрат учасниками справи. Відповідно до ч. 2 ст. 135 ЦПК України, суд може зобов'язати учасника справи, який заявив клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням, попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією, або

2. За рахунок коштів особи, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат.

Водночас, коли сума витрат на оплату повністю не була сплачена учасниками справи попередньо (тобто першим шляхом), законодавець передбачив можливість відшкодування здійснених витрат другим шляхом, тобто за рахунок коштів особи, визначеної судом за правилами розподілу судових витрат.

Важливо, що для забезпечення розрахунку суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно такої сторони в межах сум, присуджених до стягнення. Це положення більш розширено відтворено також у тексті частини 11 ст. 141 ЦПК України, де зазначається, що суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно сторони, на яку судовим рішенням покладено витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи; витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; у межах сум, присуджених до стягнення.

Таке стягнення відбувається у порядку, встановленому для забезпечення позову, що регулюється статтями 149–159 ЦПК України.

Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання

робіт, що опосередковано корелює зі змістом вимоги про пропорційність у цивільному судочинстві, що закріплена у ст. 11 ЦПК України. Тому у разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами.

Частина дев'ята статті 139 ЦПК України закріплює невинуваті обмеження щодо коло потенційних суб'єктів доведення неспівмірності витрат, звужуючи їх до числа осіб, котрі заявляють клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами. Таким чином, сторона, яка заявлятиме клопотання про збільшення розміру судових витрат, що підлягають розподілу між сторонами в силу буквального тлумачення коментованої частини не матиме обов'язку доведення такої неспівмірності витрат. Проте заявляючи таке клопотання сторона повинна буде якимось чином обґрунтувати свої вимоги, тобто фактично довести підстави, з яких вона не погоджується з таким розподілом.

На практиці трапляються також випадки, коли відшкодування судових витрат здійснюється за рахунок державного бюджету, що може мати місце у трьох випадках:

- Якщо виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду у справах окремого провадження (розд. IV ЦПК України),
- Якщо сторона звільнена від сплати судового збору,
- Якщо розмір судового збору було зменшено.

Питання окремого провадження регулюються розд. IV ЦПК України, де, зважаючи на виняткову соціальну важливість вирішення цієї категорії справ, досить часто закріплено право суду з власної ініціативи викликати свідків, залучати спеціалістів, призначати експертизу (наприклад, ч. 1 ст. 298, ч. 1 ст. 308, абз. 2 ч. 3 ст. 312 та ін. ЦПК України).

За загальним правилом, зменшення розміру судового збору відбувається у випадку, коли суд, враховуючи майновий стан сторони, своєю ухвалою може мінімізувати розмір належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи.

§ 9. Відшкодування витрат, пов'язаних із витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів, та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи

Відповідно до ч. 1 ст. 83 ЦПК України, сторони та інші учасники справа подають докази у справі безпосередньо до суду. При цьому будь-яка особа, у якій знаходиться доказ, згідно ч. 6 ст. 83 ЦПК України, повинна видати його на вимогу суду.

Всі ці суб'єкти, які надали доказ на вимогу суду, мають право вимагати виплату грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних з наданням такого доказу, за умови, що вона доведе розмір витрачених нею коштів. При цьому, приймання, облік і зберігання речових доказів регламентується Інструкцією з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затвердженої Наказом Державної судової адміністрації України 20.08.2019 року № 814 (розд. V).

Частина друга статті 140 ЦПК України стосується компенсації витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, що регламентується ст. 85 ЦПК України. Розмір витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

Як бачимо перелік підтверджуючих даних є невичерпним і закінчується формулюванням «інші докази». Нагадаємо, що ч. 1 ст. 76 ЦПК України відносить до доказів будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Оскільки ці дані можуть встановлюватися різноманітними засобами (наприклад, 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків), тому всі підтверджені в такий спосіб витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, підлягають відшкодуванню.

Частина третя статті 140 ЦПК України регламентує порядок стягнення зі сторони, визначеної судом, суми витрат, які пов'язані з:

- витребуванням доказів,
- проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження,
- забезпеченням доказів,
- вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду.

Наведена норма цілком узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 134 ЦПК України, відповідно до якої у разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору, оскільки коментована стаття стосується неповністю сплачених грошових коштів, незалежно від наявності попереднього розрахунку такої суми.

Отже, за загальним правилом, у всіх випадках, коли сума витрат, пов'язаних з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат. Нагадаємо, що розподіл судових витрат регламентується ст. 141 ЦПК України.

Частина 4 статті 140 ЦПК України має відсильний характер до Постанови Кабінету Міністрів України № 590 від 27.04.2006р., згідно якої витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, не можуть перевищувати 50 відсотків розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб за сукупність дій, необхідних для розгляду справи.

§ 10. Розподіл судових витрат між сторонами

Питання розподілу судових витрат неодноразово піднімається у ЦПК України, оскільки це питання корелює з принципом пропорційності у цивільному процесі, закріпленому у ст. 11 ЦПК України. Правовідносини щодо розподілу судових витрат виступають окремим видом цивільних процесуальних правовідносин, які засновані на рівності осіб, котрі беруть участь у справі, та мають переважно майново-вартісний характер.

Як вже відзначалося, судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Натомість, інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- 1) у разі задоволення позову – на відповідача;
- 2) у разі відмови в позові – на позивача;
- 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Окрім цього, при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд повинен обов'язково врахувати наступні важливі чинники:

- 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи;
- 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, в тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;
- 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо;
- 4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинилися.

Частина 4 статті 141 ЦПК України закріплює, що у випадку, якщо сума судових витрат, заявлена до відшкодування, істотно перевищує суму, заявлену в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат в частині такого перевищення, крім випадків,

якщо сторона доведе, що не могла передбачити такі витрати на час подання попереднього (орієнтовного) розрахунку. Натомість, якщо сума судових витрат, заявлених до відшкодування та підтверджених відповідними доказами, є неспівмірно меншою, ніж сума, заявлена в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити витрат (крім судового збору) повністю або частково, крім випадків, якщо така сторона доведе поважні причини зменшення цієї суми.

Важливим також є порядок вирішення цього питання у випадку, коли сторона, на користь якої ухвалено судові рішення, звільнено від сплати судових витрат. У цій ситуації з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Судові витрати можуть бути компенсовані за рахунок держави, згідно ч. 7 ст. 141 ЦПК України, у порядку, що встановлений Кабінетом Міністрів України у таких випадках:

- якщо ж позов було залишено без задоволення,
- або якщо відбулося закриття судового провадження у справі,
- або якщо позовної заяви позивача, котрий був звільнений від сплати судових витрат, була залишена без розгляду.

В ході реалізації основних правил розподілу судових витрат між сторонами, законодавець дозволяє суду використати норми цього інституту і у формі процесуальної санкції. Зокрема, у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

При частковому задоволенні позову, у випадку покладення судових витрат на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог, суд може зобов'язати сторону, на яку покладено більшу суму судових витрат, сплатити різницю іншій стороні. У такому випадку сторони звільняються від обов'язку сплачувати одна одній іншу частину судових витрат.

Також суд має право у порядку, що встановлений для забезпечення позову, накладати арешт на грошові кошти чи майно у межах

сум, присуджених до стягнення зі сторони, на яку судовим рішенням покладено витрати, якщо вони пов'язані із:

- залученням свідків,
- залученням спеціалістів,
- залученням перекладачів,
- залученням експертів,
- проведенням експертизи,
- витребуванням доказів,
- проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням,
- забезпеченням доказів.

Цікаво вирішується питання щодо витрат, понесених у судовому провадженні третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору. Всі витрачені нею кошти стягуються на користь цієї третьої особи із сторони, визначеної відповідно до вимог статті 141 ЦПК України, залежно від того заперечувала чи підтримувала така особа заявлені позовні вимоги.

Якщо ст. 141 ЦПК України містить загальне правило щодо розподілу судових витрат, то стаття 142 ЦПК України стосується вузької сфери, а саме: розподілу витрат у разі визнання позову, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду і особливо увагу законодавець приділяє саме мировій угоді, укладення якої регламентується статтями 208–209 ЦПК України.

Перші 2 частини статті 142 ЦПК України диференціюють особливості повернення судових витрат на різних стадіях цивільного процесу (до прийняття рішення у справі судом першої інстанції та на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку), а також в залежності від процесуально-правової підстави:

- укладення мирової угоди, адже сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 49, ч. 2 ст. 207 ЦПК України),
- відмови позивача від позову, оскільки позивач може відмовитися від позову на будь-якій стадії провадження у справі (ч. 1 ст. 206 ЦПК України),
- визнання позову відповідачем, бо відповідач також має право визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі (ч. 1 ст. 206 ЦПК України).

Ухвалення судового рішення в підготовчому засіданні у разі відмови від позову, визнання позову відповідачем або укладення

мирової угоди здійснюється у порядку, встановленому статтями 206–207 ЦПК України.

Що ж стосується судових витрат, то, згідно двох перших частин коментованої статті, особі (позивачу чи скаржнику або заявнику, відповідно) з державного бюджету повертається 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову чи, відповідно, апеляційної або касаційної скарги. про що постановляється відповідна ухвала чи рішення. Це положення практично дослівно відтворене у ч. ч. 3–4 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI.

При цьому поданий заявником платіжний документ, що підтверджує сплату судового збору, повертається заявнику, а до матеріалів справи приєднується належним чином посвідчена копія цього документа. Про заміну зазначеного документа копією здійснюється відповідна відмітка в описі справи.

Як зазначається у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014 р., питання про повернення сплаченої суми судового збору вирішується судом за результатами розгляду справи за клопотанням особи, яка його сплатила, що відповідає принципу диспозитивності цивільного судочинства, про що зазначається (або):

- в ухвалі, якою заява повертається або відмовляється у відкритті провадження у справі, за подання якої сплачується судовий збір;

- у резолютивній частині судового рішення, яким закінчується розгляд справи по суті (при цьому в його мотивувальній частині наводяться підстави повернення сум судового збору);

- в ухвалі про повернення сум судового збору, постановленій як окремий процесуальний документ.

При цьому поданий заявником платіжний документ, що підтверджує сплату судового збору, повертається заявнику, а до матеріалів справи приєднується належним чином посвідчена копія цього документа. Про заміну зазначеного документа копією здійснюється відповідна відмітка в описі справи.

Разом із тим питання щодо повернення сплаченої суми судового збору в разі неподання до суду заяви, скарги чи неотримання копій документів заявник може вирішувати згідно з Порядком повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного

та місцевого бюджетів, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 03 вересня 2013 року № 787 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25 вересня 2013 року за № 1650/24182.

Зверніть увагу, що у разі відмови позивача від позову понесені ним витрати, за загальним правилом, не відшкодовуються відповідно до природно і зрозуміло, оскільки така ситуація трапляється часто у випадку безпідставного звернення до суду. При цьому витрати відповідача стягуються з позивача лише у випадку, лише якщо буде заявлено відповідну вимогу. Водночас, якщо причиною, через яку позивач відмовляється від позову, є фактичне задоволення його вимог відповідачем після пред'явлення позову, то суд в такому випадку, проте лише за наявності відповідної заяви позивача присуджує стягнення понесених останнім витрат у справі з відповідача.

З іншого боку, як відзначається у ч. 5 вищезгаданої статті, у випадку закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача, що цілком узгоджується зі змістом ч. 9 ст. 141 ЦПК України.

Якщо у випадку, встановлених частинами 3–5 коментованої статті, суд може вирішити питання про розподіл судових витрат протягом 15 днів з дня постановлення ухвали про закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду, чи рішення про задоволення позову у зв'язку з його визнанням, то у випадках, передбачених частинами 1–2 коментованої статті, жодних строків не встановлено. При цьому, у Законі України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI також не передбачено граничного терміну повернення сплаченої суми судового збору, на що звертається окрема увага у абз. 3 п. 42 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17.10.2014 р.

Як бачимо, розмір та вид судових витрат варіюється в залежності від багатьох чинників, проаналізувавши які можна дати обґрунтовану відповідь на питання про вплив інституту судових витрат ефективність та доступність правосуддя, що є невід'ємним елементом справедливого судового розгляду. Досвід більшості розвинених зарубіжних країн очевидно доводить, що останнім часом обсяг та перелік судових витрат зазнає впливу глобальної тенденції

до мінімізації. Метою такого реформування є намагання зробити судове провадження максимально доступним для широких верств населення, що диференціюється в залежності від правової системи та юридичних традицій кожної конкретної держави. Запозичення цього досвіду дозволить спрогнозувати наступні трансформації інституту судових витрат у механізмі забезпечення доступності правосуддя в цивільному процесі нашої держави.

Запитання для самоконтролю:

1. Визначте поняття і види витрат та їх значення.
2. Державне мито(судовий збір). Об'єкт справляння судового збору. Ставки справляння державного мита. Звільнення від сплати державного мита.
3. Розстрочення, відстрочення та зменшення розміру судових витрат і звільнення від їх сплати.

ЗМІСТ

Авторський колектив	3
Передмова	5

РОЗДІЛ І.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1.

Загальні положення цивільного процесуального права

§ 1. Форми захисту цивільних прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів	7
§ 2. Цивільний процес як форма здійснення правосуддя в цивільних справах	15
§ 3. Поняття цивільного процесуального права. Предмет, метод і система цивільного процесуального права	18
§ 4. Функції цивільного процесуального права України	28
§ 5 Місце цивільного процесуального права в системі права України	32
§ 6. Джерела цивільного процесуального права	36
§ 7. Наука цивільного процесуального права	49
§ 8. Поняття, мета та завдання цивільного судочинства	52
§ 9. Види проваджень і стадій в цивільному судочинстві	57
§ 10. Цивільно-процесуальна форма	61
<i>Запитання для самоконтролю</i>	63

Глава 2.

Принципи цивільного судочинства та їх система

§ 1. Принципи цивільного судочинства як цивільно-процесуальна категорія: поняття та ознаки	64
§ 2. Значення принципів цивільного судочинства	75
§ 3. Евристична множина (склад) принципів цивільного судочинства та їх класифікація	81
§ 4. Основоположні принципи цивільного судочинства	92
§ 5. Принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах	98
<i>Запитання для самоконтролю</i>	122

Глава 3.

Цивільні процесуальні правовідносини

§ 1. Поняття, ознаки і види цивільних процесуальних правовідносин	123
§ 2. Виникнення, зміна і припинення цивільних процесуальних правовідносин	132
§ 3. Поняття та класифікація суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.....	137
§ 4. Зміст і об'єкт цивільних процесуальних правовідносин	143
<i>Запитання для самоконтролю</i>	148

Глава 4.

Суд як суб'єкт цивільного процесу

§ 1. Склад суду.....	149
§ 2. Правовий статус судді у цивільному процесі.....	153
§ 3. Правовий статус присяжних у цивільному процесі	155
§ 4. Помічник судді, науковий консультант суду.....	158
§ 5. Відвід (самовідвід) судді у цивільному судочинстві	159
<i>Запитання для самоконтролю</i>	163

Глава 5.

Сторони в цивільному процесі

§ 1. Поняття та основні ознаки сторін, їх процесуальні права та обов'язки	164
§ 2. Співучасть у цивільному судочинстві.....	172
§ 3. Заміна неналежного відповідача. Залучення співвідповідача.....	175
§ 4. Цивільне процесуальне правонаступництво	177
<i>Запитання для самоконтролю</i>	178

Глава 6.

Участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб

§ 1. Суб'єкти звернення, підстави участі в цивільному процесі	179
§ 2. Форми участі в процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб	183

§ 3. Процесуальний правовий статус органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.....	190
<i>Запитання для самоконтролю</i>	196

Глава 7.

Треті особи в цивільному процесі

§ 1. Поняття та види третіх осіб	197
§ 2. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.....	200
§ 3. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.....	204
<i>Запитання для самоконтролю</i>	208

Глава 8.

Представники в цивільному процесі

§ 1. Поняття процесуального представництва, його при-рода та суть.....	209
§ 2. Особи, які можуть бути процесуальними представниками і ті, які не можуть бути представниками в цивільному процесі.....	214
§ 3. Повноваження представника та документи, які підтверджують його статус у суді.....	216
<i>Запитання для самоконтролю</i>	220

Глава 9.

Інші учасники цивільного процесу

§ 1. Поняття «інших учасників» цивільного процесу	221
§ 2. Особи, які сприяють організаційно-технічному забезпеченню цивільного процесу	222
§ 3. Особи, які сприяють розгляду цивільних справ.....	225
<i>Запитання для самоконтролю</i>	237

Глава 10.

Цивільна юрисдикція

§ 1. Предметна та суб'єктна юрисдикція.....	238
§ 2. Інстанційна юрисдикція	245
§ 3. Територіальна юрисдикція (підсудність).....	251

Глава 11.

Докази та доказування в цивільному процесі

§ 1. Поняття доказів та засобів доказування в цивільному процесуальному праві	271
§ 2. Доказування в цивільному процесі	274
§ 3. Обов'язки доказування та подання доказів. Підстави звільнення від доказування. Подання доказів	281
§ 4. Забезпечення доказів	288
§ 5. Поняття та види засобів доказування.....	291
5.1. Загальні положення про засоби доказування	291
5.2. Письмові докази.....	291
5.3. Речові докази	294
5.4. Електронні докази.....	297
5.5. Висновок експерта.....	299
5.6. Показання свідків.....	301
<i>Запитання для самоконтролю</i>	304

Глава 12.

Процесуальні строки

§ 1. Поняття, види процесуальних строків та їх обчислення.....	305
§ 2. Зупинення, поновлення, продовження та закінчення процесуальних строків	310
<i>Запитання для самоконтролю</i>	312

Глава 13.

Судові виклики і повідомлення

§ 1. Поняття судових викликів і повідомлень	313
§ 2. Зміст судових повісток та письмових повідомлень та порядок їх вручення	314
<i>Запитання для самоконтролю</i>	321

Глава 14.

Судові витрати

§ 1. Поняття та значення судових витрат	322
§ 2. Судовий збір та особливості його сплати	324
§ 3. Витрати, пов'язані з розглядом справи	326
§ 4. Попереднє визначення суми судових витрат. Забезпечення та авансування судових витрат	330

§ 5. Відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати	334
§ 6. Витрати на правову допомогу.....	338
§ 7. Витрати сторін та їх представників, пов'язані з явкою до суду.....	342
§ 8. Компенсація витрат, пов'язаних із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертизи	344
§ 9. Відшкодування витрат, пов'язаних із витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів, та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи	349
§ 10. Розподіл судових витрат між сторонами	351
<i>Запитання для самоконтролю</i>	356

Навчальне видання

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

Том 1

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
академіка Академії наук Вищої школи України
М. М. Ясинка*

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку 02.11.2020 р. Формат 60 x 84¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 21,04.

Видавництво «Алерта»
04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, 223-15-30; (099) 607-97-62.
E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.

Цивільне процесуальне ПРАВО УКРАЇНИ

У підручнику сформульовані теоретичні основи цивільного процесуального права України. Зокрема приділено увагу процесуальному порядку відкриття проваджень у цивільних справах, розгляду цивільних справ на всіх інстанційних рівнях судової системи України. Розглянуто суть процесуальних інститутів: представництва, процесуальних строків, підвідомчості та підсудності справ, доказів та доказування, судового наказу, судових витрат, позовного та окремого провадження, звернення судових рішень до виконання тощо.

Підручник буде корисним не лише для студентів чи викладачів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, а і практикуючих юристів.

ISBN: 978-617-566-642-5

9 786175 666425